

Usul Kurallarının Şâfiî Furû Fıkıh Eserlerinin İbâdât Bölümlerinde Uygulanışı: *el-Minhâc* Şerhleri

Soner DUMAN

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Usul-i fıkıh literatürü ilk dönemi itibarıyla fukaha ve mütekellimîn yöntemi olmak üzere iki tür yazım yöntemine sahiptir. Fukaha yöntemi genellikle Hanefîlere nispetle anılır ve usul ilminde furû meselelere çokça yer vermekle bilinir. Buna karşılık mütekellimîn yöntemi çoğunlukla Şâfiî müelliflere nispet edilir ve furû meselelere çok az yer vermekle bilinir. Bu iki metodun furû fıkıh literatürüne de aynı şekilde etki edip etmediğinin tespiti gerekmektedir. İşte biz bu makalemizde furû literatüründe usul kurallarına ne derece yer verildiğini Şâfiî mezhebinde Nevevî'nin *el-Minhâc* metnine şerh olarak yazılmış meşhur üç eser üzerinden incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Usul, Fıkıh, Şâfiî, Fukaha, İbâdet.

Giriş

USUL-İ FIKIH İLMİNDE *fukaha mesleği* veya *fukaha metodu* diye bilinen ve Hanefîler tarafından temsil edilen usul yöntemine göre yazılan eserlerde tümevarım metodu takip

151

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*

cilt 17 sayı 33 (2012/2), 151-172

edildiğinden usul-furû birlikteliği açıkça kendini belli eder. Yine Hanefîlerin özellikle *el-Mebsût*, *Bedâi'* vb. hacimli furû eserlerinde de gerek usul kaidelerine gerekse küllî fıkıh kaidelerine sıklıkla yer verildiği görülür. Buna karşılık çoğunluğu Şâfiî müellifler tarafından temsil edilen mütekellimîn metodundaki usul eserlerinde furû örnekler yok denecek kadar azdır. Şâfiî furû eserlerinde usul kurallarının ve küllî fıkıh kaidelerinin kullanım sıklığı ve keyfiyeti nedir? Bu makalede usul-i fıkıh kurallarının ibâdet alanında uygulanışı Şâfiî furû fıkıhının temel muhtasar metinlerinden Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserinin meşhur üç şerhi üzerinden ele alınacak, usul kurallarının uygulaması ise *Muğni'l-muhtâc* adlı eser çerçevesinde gösterilecektir. Makale söz konusu eserlerle sınırlı olmak kaydıyla şu sorulara cevap bulmaya çalışacaktır:

- a) Mezhebi temsil gücü yüksek olan bir eser çerçevesinde Şâfiî fıkıhının ibadetler alanında hangi usul kuralları zikredilmektedir?
- b) Usul ilminin dört ana konusuna ilişkin kurallar arasından hangi konulara ilişkin kurallar daha çok zikredilmekte, hangilerine daha az yer verilmektedir?
- c) Usul kurallarının furûda zikredilme bağlamları nelerdir?
- d) Bu usul kurallarının fikhî konuları temellendirmede işlevi nedir?
- e) Usul kurallarının kullanılış sıklığı nedir?

Bu çalışmaya temel olarak Şâfiî mezhebinin seçilmesinin temel sebebi bir yandan genel olarak Şâfiî mezhebine yönelik çalışmaların azlığı, diğer yandan da Şâfiî furû fıkıh literatürünün yukarıda belirtilen açılardan hiç incelenmemiş olmasıdır. Eser olarak *el-Minhâc* şerhlerinin seçilme sebebi ise, söz konusu eserlerin, son dönem Şâfiî fıkıhında yaygın kabul görmesi ve neredeyse mezhebi temsil eden en üst eserler arasında kabul edilmesidir. Örneklerin furû alanında gösterilmesinde *Muğni'l-muhtâc*'ın seçilmesinin temel saikleri ise eserin mezhebi temsil gücünün yüksek olması, *el-Minhâc* şerhleri arasında en muteber şerh olarak görülmesi, Şâfiî mezhebinin muahhar dönemlerinde fetvâya esas metinlerin başında gelmesi ve bütün bunlara ek olarak ülkemizde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki Şâfiî mezhebine mensup vatandaşlarımız arasında temel başucu kaynağı olarak görülmesidir.

“Usul kuralları” denildiğinde müctehidin şer’î-amelî hükümleri tafsilî delillerinden çıkarabilmesine yarayan kurallar bütünü¹ kastedilmektedir.

Makalede usul kuralları, Gazzâlî’nin *el-Müstasfâ* adlı eserindeki usul ilmine ilişkin tasniften hareketle² dört ana başlık altında sistematik bir bütünlük içinde incelenecek, usul kurallarının nasıl ifade edildiği, hangi bağlamda ve sıklıkla geçtiği ortaya konacak, sonuç bölümünde ise konuya ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Burada, *Muğni’l-muhtâc*’da yer alan usul kurallarının açıklanması, uygulama alanlarının tespiti vb. konular, ortaya konulması amaçlanan sonuçla doğrudan ilgili olmadığından –aksine bir durum olmadıkça- bunlara yer verilmeyecektir.

I. *Muğni’l-muhtâc*’da Usul Kuralları ve Furû Alanında Uygulanışı

A. Edilleye İlişkin Usul Kuralları

Muğni’l-muhtâc’da “hükümlerin kaynakları ve yöntemleri” anlamında *edilleden* yalnızca “sünnet” konusuna ilişkin iki kural ve “kıyas” konusuna ilişkin bir kural zikredilmektedir. Bu durum, Sünnet dışında Kitap, icma gibi diğer delillerin herhangi bir hükme ilişkin bir tartışmaya yol açmadığı şeklinde anlaşılmaktadır. Bu tespit, usul eserlerinde hacimce oldukça geniş yer kaplayan “mütevâtir olmayan kıraatin hucciyeti”, “Kur’an’ın Arabiliği”, “icmân oluşma şartları”, “kıyasın rükünleri ve şartları” gibi konuların furû meselelerin en azından ibadetlerle ilgili kısmına somut bir yansımalarının bulunmadığı ya da furû alanındaki sorunların çözümünde bu tartışmaların etkin ve doğrudan bir rolünün bulunmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu yorum kuşkusuz usulün söz konusu tartışmalarının önemini göz ardı eden bir tavır onaylamamakla birlikte buralarda ileri sürülen görüş ve argümanların verimliliği ve işgörüllüğü üzerinde yeniden düşünülmesini de zorunlu kılmaktadır.

1 Ebu’l-Berekât Ahmed Hâfızuddin en-Nesefî, *Keşfü’l-esrâr Şerhu’l-musannif ale’l-Menâr*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1986), I, 9.

2 Bilindiği üzere Gazzâlî usul konularını “ağaçtan meyve toplama” metaforu üzerinden dört alt bölüme ayırır: a) Deliller, b) Hükümler, c) Hüküm çıkarma yöntemleri, d) İctihad konuları. Bu konulara ilişkin geniş açıklama için bkz. Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ‘ilmi’l-usûl* (nşr. Muhammed Süleyman el-Eşkar, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1997), I, 39 vd.

Sünnet konusuna ilişkin zikredilen usul kurallarından biri amel-lerin faziletleri konusunda mürsel-zayıf-mevkuf hadise müsamaha gösterilmesi diğeri ise tek başına Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fiilinin (kavli bulunmadığı sürece) yalnızca müstehaplık bildirmesidir. Aşağıda bu kuralları ve ilgili buldukları fikhî meseleleri ele alacağız.

1. Kural

*Amellerin faziletleri konusunda mürsel, zayıf ve mevkuף hadise müsamaha gösterilir ve o hadis gereğince amel edilir.*³

Şirbînî eserinin ibadetler bölümünde bu kurala üç meselede yer verir.⁴

- a. Bunların birincisinde kuralı Nevevî'nin *el-Mecmû'* adlı eserin-den nakleder. Nevevî bu kuralın âlimler tarafından ittifakla benimsendiğini belirtir.⁵ Bu kuralın zikredilmesini gerektiren husus ise Beyhakî'nin mürsel olarak yaptığı bir rivayettir.⁶ Bu rivayet dolayısıyla tuvalet yapacak olan kimsenin tuvalet yapacağı mahalle baş açık ve yalın ayak gitmeyeceği belirtilmektedir. Hadis mürsel olduğu halde buna uygun hareket etmenin gerektiği belirtildikten sonra yukarıda belirttiğimiz kural zikredilir.
- b. Aynı kural "abdest dualarının okunup okunmayacağı" tartışmasında da yer almaktadır. Nevevî bu dualara ilişkin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den herhangi bir rivayet gelmediğini belirttiği halde Nevevî'nin *el-Minhâc'*ını şerheden Celâleddin el-Mahallî bu konuda İbn Hibbân'ın *Târih'*inde zayıf da olsa rivayetler bulunduğunu ve zayıf hadisle, amellerin fazileti konusunda amel edilebileceğini belirtir.⁷
- c. Bu kurala temas edilen üçüncü konu ise bayram gecelerinin ibadetlerle ihyâ edilmesi konusudur. Konuya ilişkin Bey-

3 *الْحَدِيثُ الْمُرْسَلُ وَالضَّعِيفُ وَالْمَوْثُوقُ بِتَسَامُحٍ بِهِ فِي فَضَائِلِ الْأَعْمَالِ وَيُعْمَلُ بِمُقْتَضَاهُ* (I, 155)

4 Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc* (nşr. Heyet, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1983), I, 52, 240, 255; Şihâbeddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1984), I, 197, 526.

5 Şirbinî, Nevevî'den yaptığı nakilde "icmâ" ifadesini kullanmakla birlikte *el-Mecmû'* adlı eserde "ittifak" ifadesi yer almaktadır. Bkz. Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya bin Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), II, 94.

6 *Muğni'l-muhtâc'* da yer almayan Beyhakî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) tuvaletini yapacağı zaman ve eşiyle ilişkide bulunacağı zaman başını örterdi. Bkz. Ahmed bin Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2003), I, 155.

7 Hatîb eş-Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1994), I, 194.

hakî'de zayıf bir rivayet bulunduğu hâlde bununla amel edilebileceği belirtilir.⁸

2. Kural

*Hz. Peygamber (s.a.v.)'in (kavlından) mücerred fiili yalnızca müstehaplığı gösterir.*⁹

Bu kural, *Muğni'l-muhtâc*'in ibâdât alanında yalnızca “kazaya kalmış bir namaz ile normal vakit namazı arasında tertibe riayetin gerekli olmadığı” hükmünü ispat sadedinde zikredilir. Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Hendek Savaşı'nda kazaya kalan ikinci namazını akşam güneş battıktan sonra kılmış, daha sonra akşam namazını kılmıştır.¹⁰ Tek başına bu durum tertibe riayetin gerekliliğini göstermez.

3. Kural

*İki şeyi birbirine benzetmek, benzeyene benzetilenin bütün hükümlerini vermeyi gerektirmez.*¹¹

Kıyas işlemi, aralarındaki illet benzerliği sebebiyle aslın hükmünü fer'e vermektir.¹²

Kıyas işleminde asıl ve fer' arasındaki benzerliğin yalnızca illet konusunda olması istenir. Birbirine illet bağı aracılığıyla kıyaslanan iki meselenin bütün hükümleri bakımından birbirine eşit olması söz konusu değildir. Yukarıda bahsi geçen kural da bunu ortaya koymaktadır. Bu kurala *Muğni'l-muhtâc*'in üç yerinde yer verilmiş olup bunların ikisi ibadet konularındadır.

8 Şirbînî, I, 592.

9 *فَعَلُهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْمَجْرَدُ إِنَّمَا يُدُلُّ عِنْدَنَا عَلَى الْإِسْتِحْبَابِ* (Şirbînî, I, 309)

10 Buhârî (nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Yemâme: Dâru İbn Kesîr, 1987), *Mevâkı-tü's-salât*, 596.

11 *(لَا يَلْزَمُ مِنَ التَّشْبِيهِ أَنْ يُعْطَى الْمَشَبَّهَ حُكْمَ الْمَشَبَّهِ بِهِ مِنْ كُلِّ وَجْهِ)*

12 *Kıyasın çok farklı tanımları söz konusu olmakla birlikte bütün tanımların üzerinde ittifak ettiği nokta, nasslarda veya icmada yer alan bir meselenin hükmünün bu kaynaklarda yer almayan bir meseleye verilmesidir. Farklı kıyas tanımları için bkz. İmâmü'l-harameyn Ebu'l-Meâli el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh* (nşr. Salâh b. Muhammed b. Avîda, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997), II, 5; Muhammed b. Abdullah Ebû Bekîr İbnü'l-Arabî, *el-Mahsûl fî usûli'l-fıkh* (nşr. Hüseyin Ali el-Yederî-Said Fûde, Ammân: Dâru'l-beyânîk, 1999), s. 124; Muvaffakuddîn b. Kudâme, *Ravdatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî usûli'l-fıkh alâ Mezhebi'l-imâm Ahmed* (y.y.: Müessesetü'r-reyyân), Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.), s. 194; Abdülvehhab Hallâf, *İlmu usûli'l-fıkh* (y.y.: Mektebetü'd-daveti'l-İslâmiyye, ts.), s. 54.*

- a. Şirbînî'nin belirttiğine göre mestler üzerine meshederken, “mesh” adı verilecek bir hareket yapmak yeterlidir. Şirbînî bunu abdestte başı meshetmeye benzetir. Buna itiraz olarak şu ileri sürülebilir:

Mestler üzerine yapılan meshi baş üzerine yapılan meshe benzetirsek şu sonuç lazım gelir: “Mestler üzerinde tüyler bulunsa ve kişi bunlar üzerine meshetse, yapılan mesh yeterli olur.” Oysa tüyler üzerine meshin yeterli olmadığı ittifakla kabul edilmektedir.

Şirbînî bu itiraza cevap verirken yukarıdaki kuralı hatırlatır: “Benzeyene, benzetilenin bütün hükümlerinin verilmesi gerekmez.”¹³

Yani mestler üzerine mesh ile başlar üzerine meshin bir açıdan benzetilmesi, diğer bütün konularda da benzetilmesini gerektirmez.

- b. Bir kimsenin abdest organında bir yara varsa, o kişi bu yara üzerine abdestli bir şekilde sargı koymuşsa bu şekilde aldığı abdestle kıldığı namazı kaza etmesi gerekmez. Şayet sargı abdestsiz olarak konulmuşsa sargının çıkarılmasında bir zarar yoksa, teyemmümün mübah olacağı şekilde çıkarılması gerekir. Çünkü bu kişi tıpkı mestler üzerine mesheden kimsede olduğu gibi organı örten bir şey üzerine mesh yaptığından taharet şart koşulmaktadır.

Mezhebde zayıf olan diğer görüşe göre abdestsiz olarak sarılan sargının üzerine mesh yapılabilir, bu şekilde kılınan namazın kaza edilmesi gerekmez; çünkü bu zorunlu olarak yapılmış bir işlemdir. Sargı üzerine meshin mestler üzerine meshe benzetilmiş olması, her bakımdan benzemelerini gerektirmez.¹⁴

B. Hüküm Bahislerine İlişkin Usul Kuralları

Muğni'l-muhtâc'da usul kuralları içinde furû fıkhnın ibadet konularında en çok yer verilenleri, hüküm bahisleridir. Furû fıkhnın netice itibarıyla “mükelleflerin fiilleri hakkında Şâriin hükümlerini bilmek” anlamına düşünüldüğünde¹⁵ bu son derece doğal bir durumdur. Aşağıda hüküm bahislerine ilişkin kurallar ve bunların içinde zikredildiği meselelere yer verilecektir.

13 Şirbînî, I, 210.

14 Şirbînî, I, 276.

15 Ali bin Muhammed bin Ali el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (nşr. İbrahim el-Ebyârî, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, h. 1405), s. 256.

4. Kural

*Vâcibin ancak kendisiyle tamamlanabildiği şey de vâcibdir.*¹⁶

Muğni'l-muhtâc' da bu kurala ibadetler alanında üç meselede yer verilmiştir.¹⁷

a. Kişinin elinde bir kap su ve bir kap da kokusu geçmiş gül suyu bulunmakla birlikte hangisinin su hangisinin gülsuyu olduğu belli olmasa temizleyici olan sıvıyı kesin olarak kullanmış olmak için her biri ile bir defa abdest alır, temizleyici olanı belirlemek için inceleme/araştırma yapmaz. Farzın ancak kendisiyle tamamlandığı şey de farzdır.¹⁸

Bu açıklama, İsnevî'nin konuyla ilgili itirazına cevap verme sadedinde zikredilmiştir. Burada farz olan "abdest almak"tır. Abdest almanın dince temizleyici sayılan madde ile yapılması gerekir. Elimizdeki iki maddeden birinin temizleyici olduğu kesin olmakla birlikte hangisinin olduğu bilinmediğinden ve iki maddeyle de abdest alınması halinde kesinlik sağlanacağından bu da farz kapsamında görülmüştür.

b. Abdestte kolları ve ayakları yıkarken yıkanması farz olandan biraz fazla yıkamak zorunludur; çünkü yıkanması farz olan yer ancak bu şekilde yıkanabilmektedir.¹⁹

c. Namaz kılarken tekbir getiremeyen kimse, şayet güç yetirebiliyorsa bunu öğrenmesi gerekir. Dahası öğrenmek için bir yolculuğa çıkması gerekiyorsa bunu da yapması gerekir; çünkü farzı tamamlayan şey de farzdır.²⁰

5. Kural

*Müvessa' vâcibin terki ancak kişinin vâcibin yapılması anına kadar sağ-salim kalacağı konusunda zann-ı galibinin bulunması şartıyla câiz olur.*²¹

Bu kurala yalnızca hacca ilişkin bir meselede yer verilmiştir.²² Buna göre haccin ve umrenin kendisine farz olduğu kişi, o yıl hac

16 (مَا لَا يَتِمُّ الْوَجِبُ إِلَّا بِهِ فَهُوَ وَاجِبٌ) Şirbînî, I, 133; I, 163; I, 345.

17 Ayrıca bkz. Heytemî, I, 109, 189, 204, 209, 375; II, 17; IV, 155, 159, Remlî, I, 155, 169, 462; III, 330.

18 Şirbînî, I, 132,133.

19 Şirbînî, I, 173.

20 Şirbînî, I, 345.

21 (الْوَجِبُ الْمَوْسَعُ إِنَّمَا يَجُوزُ تَأْخِيرُهُ بِشَرْطِ أَنْ يَغْلِبَ عَلَى الظَّنِّ السَّلَامَةُ إِلَى وَقْتِ فِعْلِهِ)

22 Aynı kural *Tuhfe* ve *Nihâye'* de hiç geçmemekte, yalnızca *Nihâye'*'nin bir yerinde (II, 339) "*el-vâcibü'l-müvessa*" şeklinde bir ifade yer almaktadır.

ve umre yapmadığında bir dahaki yıla kadar ölme ihtimalinden korkuyorsa hac ve umreyi terk etmesi haram olur.²³

6. Kural

*Vâcib olan bir şey, vâcib olmayan bir şeyi yapmakla sâkıt olmaz.*²⁴

Bu kural yalnızca bir kere ve abdest konusunda geçmektedir.²⁵

Abdestsiz olan bir kimse yıkandığında şayet tertibe riayet ettiğini düşünebiliyorsa; örneğin bu kişi bir suya dalıp da bir süre suda kalmışsa abdest sahih olur. Tertibe riayet ettiğini düşünmemiz mümkün değilse, örneğin bir suya bir anda dalıp çıkmışsa abdest sahih olmaz; çünkü tertip, abdestin farzlarındanadır. Farz olan şeyi yapma yükümlülüğü, farz olmayan bir şey sebebiyle ortadan kalkmaz.²⁶

7. Kural

*Bir sünneti terk etmek, bir bid'atı işlemekten daha hafiftir.*²⁷

Bu kural yalnızca bir kere, abdest konusunda ve tercih edilen görüşün karşısında yer alan zayıf görüşün delili olarak geçmektedir.²⁸

Şöyle ki; bir kimse abdest alırken bir organını iki kere mi yoksa üç kere mi yıkadığı konusunda şüphe etse mezhepde tercih edilen görüşe göre az olan sayıyı esas alır. Diğer görüşe göre ise abdestte bir organı dört kere yıkayarak bidate düşme ihtimalinden kurtulmak için çok olan sayıyı alır. Böyle yaparak belki üç kere yıkama sünnetini terk etmiş olabilir, ancak bir bidati işlemekten de kurtulmuş olur.²⁹

8. Kural

*Özürsüz yere bir sünneti terk etmek caizdir.*³⁰

Bu kural bir kere ve cemaatle namazın terk edilmesi konusunda, mezhepde yerleşik olan hükme yönelik muhtemel bir itiraz olarak ileri sürülmektedir.³¹ Mezhepde kabul edilen hükme göre cemaatle namaz kılmanın sünnet olduğu söylense bile bir özür bulunmak-

23 Şirbinî, II, 207.

24 (الْوَاجِبُ لَا يَسْقُطُ بِفَعْلٍ مَا لَيْسَ بِوَاجِبٍ)

25 Kural *Tuhfe*'de bulunmamakta, *Nihâye*'de de bir kere (I, 176) geçmektedir.

26 Şirbinî, I, 181.

27 (تَرَكَ سُنَّةً أَهْوَى مِنْ بَدْعَةٍ)

28 Kural *Tuhfe* ve *Nihâye*'de geçmemektedir.

29 Şirbinî, I, 189.

30 (السُّنَّةُ يَجُوزُ تَرْكُهَا مِنْ غَيْرِ عُدْرِ)

31 Bu kural *Tuhfe* ve *Nihâye*'de geçmemektedir.

sızın cemaati terk etmek caiz değildir. Buna şöyle bir itiraz yöneltilir: “Sünnetin özürsüz yere terk edilmesi caizdir. Cemaat de sünnet olduğuna göre onun özürsüz terk edilmesi niçin caiz olmasın?” Şirbinî bu soruya şöyle cevap vermektedir: Özür durumunda cemaate devam etme işinde bir esneklik söz konusu olur.³²

9. Kural

*Vâcibin (farzın) maslahatını elde etmek, haramın mefsedetini def etmeye öncelenir.*³³

Bu kurala bir yerde “sargılar üzerine mesh” konusunda “vâcibin maslahatını elde etmeyi, haramın mefsedetini def etmeye öncelemek için” şeklinde gerekçe bildirir tarzda yer verilmektedir.³⁴ Kuralın geçtiği konu şudur:

Bir kimse abdest azalarında yarılmış olan bir yere sargı yapıştırırsa, yapışkanların üzerinde kan görülse bile, şayet bunu çıkarmak zor ise onun üzerine mesh yapılır, su ile karışmış olan bu kana da göz yumulur. Burada farzdan elde edilecek maslahat, haramdan doğacak mefsedete öncelenir.³⁵ Namaz kılmak farz, bedende kan vb. bir necasetle namaz kılmak haramdır. Burada bu hallerde namaz kılmanın haram olma yönü esas alınırsa farz terk edilmiş olacak, farzı eda etmeden doğacak maslahat kaçırılmış olacaktır. Bu kural, görünüşte, *Mecelle*'de yer alan “Mâni ve muktazi teâruz ettikde mani takdim olunur” şeklindeki genel kurala³⁶ aykırı gibi görünmekle birlikte gerçekte öyle değildir. Zira dikkatli bir şekilde incelendiğinde burada namaza engel olan durum ile namazı kılmayı gerektiren durum teâruz etmekle birlikte, ortada bir zorunluluk hâli bulunmaktadır. Şu halde *Mecelle*'deki genel kuralı “bir zorunluluk hâli bulunmadıkça” şeklinde bir kayıtla anlamak daha uygundur.

10. Kural

*Kaza, ancak yeni bir emirle gerekli olur.*³⁷

Belirli bir vakitte yapılması emredilmiş bir şey vaktinde yapılmadığında bunun kaza edilmesi ilk emirle mi olur yoksa bunun için yeni bir emir gerekli midir? Bu konu usulcüler arasında tartışılmış ve

32 Şirbinî, I, 473.

33 (أَلْوَجِبُ عَلَى دَفْعِ مَفْسَدَةِ الْحَرَامِ)

34 Kural *Tuhfe*'de geçmemekte, *Nihâye*'de ise bir kere (I, 287) geçmektedir.

35 Şirbinî, I, 257.

36 (إِذَا تَعَارَضَ الْمَنَاعُ وَالْمُقْتَضِي بِقَدَمِ الْمَنَاعِ) Md. 46.

37 (إِنَّمَا يَجِبُ الْقَضَاءُ بِأَمْرِ جَدِيدٍ)

iki farklı görüş de savunulmuştur.³⁸ Şirbînî bu konuda mezhepde iki farklı görüş bulunduğunu belirttikten sonra kazanın yeni bir emirle gerekli olduğu görüşünün daha doğru olduğunu belirtmiştir.³⁹

Şirbînî bu kurala iki meselede yer vermiştir:⁴⁰

- a. Su ve toprak bulamayan kimse, Şâfiî'nin yeni görüşüne göre namazını o şekilde kılar, ancak daha sonra iade eder. Bunun karşısında yer alan görüşe göre ise namazını iade etmez. Müzenî ve Nevevî bu görüşü tercih etmiştir. Nevevî bu görüşün gerekçesini "Kaza, yeni bir emirle olur" diye belirtmiştir.⁴¹
- b. Âdet döneminde olan kadının orucu kaza etmesi konusunda iki farklı bakış tarzı söz konusudur. Birinciye göre kadına oruç önce farz olmuş, sonradan âdet sebebiyle sakıt olmuştur. İkincisine göre ise oruç âdet döneminde farz olmamış, sonradan yeni bir emirle farz olmuştur. Bu ikincisi daha doğrudur.⁴²

11. Kural

*Ruhsatlar, buldukları mahallin dışına taşmaz.*⁴³

Bir başka deyişle ruhsatlar hangi konu ile ilgili ise yalnızca o konuya özgü olur, başka meselelere kıyas yoluyla taşınmazlar.

Bu kural yalnızca bir yerde ve "korku namazı" konusunda geçmektedir. Buna göre savaş meydanında yenilip kaçmakta olan düşmanı kovalayan kişi namazı normal bir şekilde kıldığı takdirde düşmanı kaçırmaktan korksa korku namazı kılamaz; çünkü o elindeki bir şeyi kaçırmaktan korkmamaktadır, zira düşmanı yenmekle istediğini elde etmiştir. Ruhsatlar buldukları yerin dışına taşmazlar. Ancak düşmanın yeniden saldırmasından korkulursa o takdirde kovalarken korku namazı kılabilir.⁴⁴

12. Kural

*Ruhsatlar, ma'siyetlere (günahlara) dayandırılmaz.*⁴⁵

38 Bkz. Muhammed Zeki Abdülber, *Taknînü usûli'l-fıkh* (Kâhire: Mektebetü Dâri't-türâs, 2004), s. 186.

39 Şirbînî, I, 279.

40 Bu kural *Tuhfe*'de geçmezken, *Nihâye*'de iki yerde (I, 318; II, 416) geçmektedir.

41 Şirbînî, I, 274.

42 Şirbînî, I, 279.

43 (الرُّخْصُ لَا تُجَاوِزُ مَحَلَّهَا)

44 Şirbînî, I, 580.

45 (الرُّخْصُ لَا تُنَاطُ بِالْمَعَاصِي)

Daha açık ifadesiyle günah işler yapanlar, bu günahı işledikleri esnada dindeki ruhsatlardan yararlanamazlar. Ruhsatlar, mükelleflere Şâri tarafından tanınmış bir kolaylıktır. Şâfiilere göre ruhsatlar ancak dinin koyduğu sınırlara riayet eden, günah amaçlı hareket etmeyen kimselere tanınmış olup dince yasaklanan bir amaca ulaşmak için faaliyet gösterenler bu ruhsatlardan yararlanamazlar.⁴⁶

Şirbînî bu kurala üç meselede yer vermiştir:⁴⁷

- a. Hadislerde su bulunmadığı durumlarda taşla istincâ yapılmasına izin verilmiştir. Bu bir ruhsattır. Yine hadislerde “cinlerin yiyeceği” olduğu belirtilen kemikle istincâ yapılması yasaklanmıştır. Şu halde bir kimse bu yasağa rağmen kemikle istincâ yapamaz. Çünkü ruhsatlar, günahlara dayandırılmaz.⁴⁸
- b. Mestler üzerine mesh yapmanın caiz olması için bu mestlerin helal yoldan edinilmiş olması şart mıdır? Mezhebe yerleşik olan görüşe göre bu şart değildir; çünkü mestlerin kendisi ruhsatı kullanmayı caiz kılan şey değil, ruhsatın üzerinde uygulandığı şeydir. Bunun karşısında yer alan zayıf görüşe göre ise mestlerin helal yoldan edinilmiş olması şarttır. Buna göre mesela gasp edilmiş mestler üzerine mesh yapılamaz; çünkü ruhsatlar, günahlara dayandırılmaz.⁴⁹
- c. Geçerli bir delil veya yorumları bulunmadığı halde devlete isyan eden eşkıyalar, yol kesiciler, savaştan kaçan Müslümanlar korku namazı kılamazlar. Çünkü korku namazı kılmak bir ruhsattır; ruhsatlar haram işlerde kullanılmaz.⁵⁰

13. Kural

*Ruhsat konusunda [nasslara] ittiba gereklidir.*⁵¹

Bu kural yalnızca bir yerde ve mestler üzerine mesh konusunda geçmektedir.⁵² Bilindiği üzere abdestte ayakların yıkanması farz-

46 Kuralın geniş açıklaması ve örnekleri için bkz. Celâleddin es-Suyûtî, *el-Eş-bâh ve'n-nezâir fi kavâidi ve furûi's-Şâfiyye* (nşr. Abdülkerim el-Fudaylî, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), s. 183-185.

47 Bu kural *Tuhfe*'de bir yerde (II, 387), *Nihâye*'de üç yerde (I, 205; II, 263, 265) geçmektedir.

48 Şirbînî, I, 161.

49 Şirbînî, I, 207-208.

50 Şirbînî, I, 580.

51 (الرُّخْصَةُ يَجِبُ فِيهَا الْإِتِّبَاعُ)

52 *Tuhfe*'de yer almayan bu kural *Nihâye*'de bir yerde (I, 208) geçmektedir.

dır. Mestler üzerine mesh etmek ise bir ruhsat hükmüdür. Hz. Peygamber (s.a.v.) ayakların üstünü parmak uçlarından ayak bileğine doğru el parmaklarıyla çizgi şeklinde çekerek mesh etmiştir. “Mesh edilmesi farz olan” miktarla aynı hizada bir yerin meshi yeterli olmakla birlikte ayakların altını ve ökçeleri mesh etmek yeterli değildir. Çünkü mestler üzerine mesh etmek bir ruhsat olduğuna göre ruhsat nasslarda nasıl vârid olmuşsa o şekilde uygulamak gerekir.⁵³

14. Kural

*Bir ruhsatı, sünnetten yüz çevirerek veya caizliğinden şüphe ederek terk eden kimsenin bu hareketi mekruhtur.*⁵⁴

Bu kural bir kere ve yolculukta namazların kısaltılması ile ilgili olarak geçmektedir. Yolculuktayken namazları kısaltarak kılmak uzun kılmaktan daha iyidir; çünkü böylece Ebu Hanîfe vb. yolculukta iken namazları kısaltarak kılmayı azimet olarak gören müctehidler ihtilafından da kurtulunmuş olunur. Ancak bazı durumlarda tam kılmak kısaltarak kılmaktan daha faziletlidir. Ne var ki bu gibi durumlarda ruhsattan yüz çevirme gibi bir durum söz konusu olmamalıdır; çünkü ruhsattan yüz çevirmek veya caizliğinden şüphe etmek mekruhtur.⁵⁵

15. Kural

*Ruhsat, onu kastetmeksizin mübah olmaz.*⁵⁶

Şirbinî bu kurala yalnızca bir yerde ve oruç kefareti konusunda yer vermektedir.⁵⁷ Mezhebde esas alınan görüşe göre bir yolcu “oruç tutmama” ruhsatından yararlanma niyeti taşımaksızın Ramazan’da cinsel ilişkide bulunsa oruç kefareti gerekmez. Bunun karşısında yer alan görüşe göre ise gerekir; çünkü “Ruhsatı kullanma niyeti taşımaksızın ruhsattan yararlanmak mübah olmaz.”⁵⁸

C. Hüküm İstinbât Yöntemlerine İlişkin Usul Kuralları

Hüküm istinbat yöntemleri; lafız bahisleri, nesih, tercih yöntemleri gibi hususları kapsamaktadır. *Muğni'l-muhtâc*’ın ibâdetler bölümünde usulün bu konularına ilişkin on kurala yer verilmektedir.

⁵³ Şirbinî, I, 210.

⁵⁴ (مَنْ تَرَكَ رُخْصَةً رَغْبَةً عَنِ السُّنَّةِ، أَوْ شَكًّا فِي جَوَازِهَا حَرَةً لَهُ تَرْكُهَا)

⁵⁵ Şirbinî, I, 529.

⁵⁶ (الرُّخْصَةُ لَا تُبَاحُ بِدُونِ قَصْدِهَا)

⁵⁷ Bu kural *Tuhfe* ve *Nihaye*’de yer almamaktadır.

⁵⁸ Şirbinî, II, 178.

16. Kural

*Bir delil olmaksızın nasslara ek yapmak (düzeltmek, tashih etmek) yasaktır.*⁵⁹

Bu kural, bir kere ve “orucu ne ile açmanın daha faziletli olduğu” konusunda geçmektedir.⁶⁰ Hadiste orucu kuru hurma ile o yoksa su ile açmak tavsiye edilmiştir. Kimi âlimler orucu her ikisi ile birlikte açmanın daha uygun olduğu konusunda görüş belirtmişlerdir. Bu, nassın açık ifadesine aykırıdır. Bir delil olmaksızın nasslara ek yapmak, nassları tashih etmek yasaktır.⁶¹

17. Kural

*Yasağın fesadı gerektirmesi asıldır.*⁶²

Bu kural, bir kere ve “hacc ve umrenin bozulması” konusunda geçmektedir.⁶³ Yüce Allah Kur’an’da hac ile ilgili âyette şöyle buyurmuştur:

Hac belli aylarda yapılır. Bu aylarda haccetmek niyetiyle ihrama giren kimse için cinsel ilişkide bulunmak, kötü söz söylemek ve kavga-nıza etmek yoktur. [el-Bakara, 2/197]

Bu âyette “cinsel ilişki” yasaklanmıştır. Yasağın fesadı gerektirmesi asıldır. Bu sebeple ihramdan ilk çıkış (*tehâllül-i evvel*) öncesinde cinsel ilişkide bulunma durumunda hac bozulur. Umre de hacca kıyas edilmiştir.⁶⁴

Bu kural bir başka yerde “İbadetler konusunda yasak fesadı gerektirir” şeklinde daha özel bir bağlamda da geçmektedir.⁶⁵

18. Kural

*Emir vücûbu (emredilen şeyin vâcib/farz olmasını) gerektirir.*⁶⁶

Bu kural iki kere geçmektedir.⁶⁷

59 (الإِسْتِزْرَافُ عَلَى النُّصُوصِ بِغَيْرِ دَلِيلٍ مَمْنُوعٌ)

60 Bu kural *Tuhfe* ve *Nihâye*'de yer almamaktadır.

61 Şirbînî, II, 166.

62 (الأَصْلُ فِي النَّهْيِ اقْتِضَاءُ الْفَسَادِ)

63 Bu kural *Tuhfe*'de “İbadetlerde” kaydıyla bir yerde (II, 120) *Nihâye*'de bir yerde (II, 115) geçmektedir.

64 Şirbînî, II, 299.

65 (النَّهْيُ فِي الْعِبَادَاتِ يَقْتَضِي فُسَادَهَا)

66 (الأَمْرُ يَقْتَضِي الْوُجُوبَ)

67 Bu kural *Tuhfe*'de bir yerde (II, 480) geçerken *Nihâye*'nin İbadetler bölümünde değil Muâmelât bölümünde bir yerde (VIII, 11) geçmektedir.

- a. Bunların birincisi teyemmümle ilgilidir. Abdestle ilgili âyet-te “*şayet su bulamazsanız teyemmüm edin*” [en-Nisâ, 4/43; el-Mâide, 5/6] buyurulmuştur. Emir vücûb içindir. Şayet su dışında başka bir şey abdestsizliği gidermiş olsaydı, Yüce Allah su bulunmadığı durumda [onu aramayı emreder], toprakla teyemmümü emretmezdi.⁶⁸
- b. Bunların ikincisi “ilk teşehhüde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in âilesine salât okumak” konusundadır. Mezhebde esas kabul edilen görüşe göre ilk oturuşta Hz. Peygamber (s.a.v.)’in âilesine salât okumak sünnet değildir. Bunun karşısında yer alan zayıf görüşe göre ise bu vâcibdir⁶⁹; çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Allahümme salli âlâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed*’ deyiniz” buyurmuştur. [Bu bir emirdir], emir de vücubu gerektirir.⁷⁰

19. Kural

*Bir şeyi emretmek, onun zıddını yasaklamaktır.*⁷¹

Bu kural *Muğni’l-muhtâc*’da iki yerde geçmekle birlikte bunun yalnızca bir tanesi ibadetlere özgüdür.⁷² İbadetlerle ilgili konuda “necasetten taharetin namazın şartı” olduğu ve necasetle namaz kılmanın yasaklandığı belirtilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) müstehâza olan bir kadına “Âdet dönemin geldiğinde namaz kılmayı bırak. Âdet dönemin sona erdiğinde kanı yıka ve namaz kıl” buyurmuştur. Bu hadiste necasetten kaçınma emri vardır. Bu emir namazla ilgilidir. Bir şeyi emretmek onun zıddını yasaklamaktır. İbadetlerle yasak ise ibadetin fâsid olmasını gerektirdiğinden necasetle kılınan namaz fâsid olur.⁷³

20. Kural

*Bir şeyi emretmek, onu kayıtlayan şeyi de emretmeyi gerektirmez.*⁷⁴

68 Şirbînî, I, 116.

69 Buradaki *vâcib* ifadesi Hanefilerin literatüründeki *vâcibi* değil, cumhurun literatüründeki *farzla* eş anlamlı olan *vâcibi* ifade etmektedir.

70 Şirbînî, I, 380.

71 (الأَمْرُ بِالشَّيْءِ نَهْيٌ عَنِ ضِدِّهِ)

72 Bu kural *Tuhfe*’nin ibadetler bölümünde bir yerde (II, 120), *Nihâye*’nin ibadetler bölümünde ise iki yerde (II, 5, 16) geçmektedir.

73 Şirbînî, I, 402.

74 (لَا يَلْزَمُ مِنَ الأَمْرِ بِشَيْءٍ الأَمْرُ بِالمَقْتَدِلِ لَهُ)

Bu kural yalnız bir kere, “mestler üzerine mesh” konusunda ve mukadder bir sorunun içinde geçmektedir.⁷⁵ Şîrbînî bu soruya cevap verirken söz konusu kuralı bir ayrıma tâbi tutmaktadır.

Şöyle ki: Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserinde mestlere meshetmenin şartları anlatılırken şu ifade kullanılmaktadır: “Bunun şartı kâmil taharettten sonra yıkanması farz olan mahalli örtmüş bir halde iken, temiz olarak, sürekli yürümek mümkün iken giymektir...”

Bu ifadede yer alan “örtmüş bir halde iken” ifadesi ve devamı mestlere ilişkin *hâl-i müekkidedir*. Mestlere mesh etmeyi emretmek mestlerin hâllerini de emretme anlamına gelmez; çünkü bir şeyi emretmek onu kayıtlayan şeyi [yani onun hâlini] de emretmek anlamına gelmez. Örneğin bir kimse “Hind oturmuş haldeyken ona vur” diye emretmiş olsa, burada Hind'e vurmak emredilmiş olur, Hind'in oturmuş olması emredilmez.

Şîrbînî buna karşı şu cevabı vermektedir: Yukarıdaki kural, *hâl* emredilen şey türünden olmadığı ve emredilen kişinin fiili olmadığı söz konusudur. *Hâl*, örneğin “Müfrid olarak hac yap!” emrinde olduğu gibi emredilen şey ile aynı türden olursa veya “Mekke'ye ihramlı gir!” emrinde olduğu gibi emredilen kişinin fiilinden olursa o zaman *hâl* de emredilmiş olur.⁷⁶

Bu kayıtları dikkate aldığımızda yukarıdaki kuralı şu şekilde tasahih ve formüle edebiliriz:

Bir şeyi bir halde yapmayı emretmek, emredilen şeyle aynı türden olmayan veya emredilen kişinin fiili olmayan hâli de emretmeyi gerektirmez.

21. Kural

*Şâri', bir hüküm için bir sınır koyduğunda kişi bu hükmün sorumluluğundan ancak o sınıra gelinceye kadar yapması gerekenleri yapmakla kurtulmuş olur.*⁷⁷

Bu kurala yalnızca bir kere ve abdest alma konusunda yer verilmiştir.⁷⁸ Kuralın geçtiği bağlam şu şekildedir:

Hz. Peygamber (s.a.v.) “Sizden biri uykudan uyanınca elini üç kere yıkamadıkça [abdest alacağı] kaba daldırmasın; çünkü gecele-

⁷⁵ *Tuhfe*'de yer almayan bu kural *Nihâye*'de bir yerde (I, 204) geçmektedir.

⁷⁶ Şîrbînî, I, 208.

⁷⁷ (الشَّارِعُ إِذَا عَيَّا حُكْمًا بِغَايَةٍ إِنَّمَا يَخْرُجُ عَنْ عَهْدَتِهِ بِاسْتِيعَابِهَا)

⁷⁸ Bu kural *Tuhfe*'de bir yerde (I, 227) ve *Nihâye*'de de bir yerde (I, 185) geçmektedir.

yin [uykuya dalınca] elini nereye koyduğunu bilemez” buyurmuştur. Bu hadisin Arapça aslında yer alan *حتى* kelimesi gâye yani sınır belirtir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.) üç kere elleri yıkamayı bir sınır olarak koymuş, bu kadar sayıda yıkamadıkça elleri suya daldırmayı yasaklamıştır. Öyleyse elleri yıkamadan suya daldırma konusundaki mekruhluk elleri üç kere yıkamadıkça ortadan kalkmaz. Buna göre bir ve iki kere yıkamak yeterli olmaz.⁷⁹

22. Kural

*Sarîh [söz, hüküm ifade etmek için] niyete gerek duymaz.*⁸⁰

Fıkıh usulünde lafız, konulduğu manada kullanılıp kullanılmaması bakımından dörtlü taksime tâbi tutulur. Bu taksimde yer alan kısımlar: *Hakikat-mecaz* ve *sarîh-kinâye* şeklinde iki tane ikili yapı oluşturur. Bu taksimde yer alan *sarîh*, hakikat olsun mecaz olsun manası açık olan lafız demektir.⁸¹ Sarîh lafız, hüküm ifade etmek için niyete ihtiyaç duymaz.⁸²

Bu kurala bir kere ve sadece namaz konusunda yer verilmektedir.⁸³

İmam Nevevî'nin belirttiğine göre, “İmam namazın bitiminde selam verirken kendisine uymuş olanlara selam vermeyi, imama uyanlar da cemaat yanında imama selam vermeyi kasteder”. Şirbînî söz konusu kurala, Nevevî'nin bu ifadelerine yapılabilecek mukadder bir itiraz içinde şu şekilde yer verir:

Şöyle bir itiraz söz konusu olabilir: “İmam kendisine uyanlara selam vermeye niyet eder” ifadesinin bir anlamı yoktur; çünkü imamın “*es-selamü aleyküm*” diye hitap tarzında bir ifade söylediğinde bu ifade zaten cemaate yönelik olmuş olur, dolayısıyla imamın niyet etmesine gerek yoktur. *Sarîh ifade niyete ihtiyaç duymaz.*⁸⁴

23. Kural

*Lafzın umûmu dikkate alınır.*⁸⁵

79 Şirbînî, I, 186.

80 (الصَّرِيحُ لَا يَحْتَاجُ إِلَى نِيَّةٍ)

81 Muhammed bin Ahmed bin Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beirut Dâru'l-marife, ts.), I, 187; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî* (Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-İslamî, ts.), II, 203.

82 Serahsî, *Usûl*, I, 188.

83 *Tuhfe*'de yer almayan bu kural *Nihâye*'de bir yerde (I, 539) geçmektedir.

84 Şirbînî, I, 386.

85 (الْعَبْرَةُ بِمَعْنَى اللَّفْظِ)

Bu kural sadece bir yerde ve abdeste tertibe riayet konusunda geçmektedir.⁸⁶ Bilindiği üzere Hanefîlere göre abdestte tertibe riayet farz olmadığı halde Şâfiîlere göre bu farzdır. Bunun delillerinden biri de şudur: Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Safa-Merve arasındaki *sa'ye* nereden başlanacağı sorulduğunda o "Allah, [Kitabında] hangisinden başladıysa siz de ondan başlayın" buyurmuştur. Burada her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu sözü söylemesine sebep olan olay *sa'y* olsa da sebebin özelliğine değil lafzın genelliğine bakılır.⁸⁷

24. Kural

*Beyanın ihtiyaç anına kadar geciktirilmesi caizdir.*⁸⁸

Bu kural üç yerde geçmektedir:⁸⁹

- a. Mezhebde muteber olan görüşe göre yolculuk halindeyken suyun soğuk olması sebebiyle teyemmüm yapan ve namazını bu şekilde kılan kişinin daha sonra namazını kaza (iade) etmesi gerekir. Çünkü yolculukta soğuk hâli her ne kadar nadir değilse de kişinin suyu ısıtacak durumunun olmaması ve ısınacak elbise vb. bir şey bulamaması nadirdir. Bunun karşısında yer alan görüşe göre namazın iadesi gerekmez; çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bu şekilde namaz kılan kişiye namazı iade etmesini emretmemiştir. İlk görüşü kabul edenler bu hadise şöyle cevap vermişlerdir: Kaza, derhâl yerine getirilmesi gereken bir şey değildir. Beyanın, ihtiyaç anına kadar geciktirilmesi caizdir.⁹⁰ Bir başka deyişle bu şekilde namaz kılan kişinin namazını derhâl kaza etmesi gerekli olmadığından Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu kişiye kazanın gerekli olduğu bilgisini daha sonra vermiş olması mümkündür.
- b. Namazını daha sonra kaza etmesi gereken bir kimse imam olsa, ona uyan kimselerin namazı geçerli olmaz. Örneğin mukîm bir kimse teyemmüm ile namaz kılsa veya bedeninde necaset olan ve temizlemesi halinde bir tehlikeden korkan

86 Bu kural ibadetlere ilişkin olarak *Tuhfe*'de bir kere (I, 211), *Nihâye*'de de bir kere (I, 175) geçmektedir.

87 Şirbinî, I, 180.

88 Bu kural ufak bir farkla iki şekilde ifade edilmiştir: Birincisi *تَأْخِيرُ الْبَيَانِ إِلَى وَقْتِ الْحَاجَةِ جَائِزٌ* şeklinde, ikincisi ise *تَأْخِيرُ الْبَيَانِ إِلَى وَقْتِ الْحَاجَةِ جَائِزٌ* şeklindedir.

89 Bu kural *Tuhfe*'de (I, 381; III, 452) ve *Nihâye*'de (I, 320; II, 168) ikişer kere geçmektedir.

90 Şirbinî, I, 275.

kimse necasetle namaz kılsa yahut su ve toprak bulamayan kimse bu haliyle namaz kılsa, bu şahısların arkasında olan cemaatin namazı geçerli olmayıp iade etmeleri gerekir. Bu görüşe şu hadisle itiraz yöneltilebilir: “Amr bin As, soğuk sebebiyle teyemmüm yapmış ve bu şekilde namaz kıldırılmıştı. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun arkasında namaz kılanlara namazlarını iade etmelerini emretmedi.” Bu itiraza şu cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.v.)’in emretmemesi, kazanın gerekli olmadığını göstermez. Çünkü kaza daha sonra da yapılabilir. Beyanın ihtiyaç anına kadar geciktirilmesi caizdir.⁹¹

- c. Oruç kefaretinde kişi kefaret olarak yapılması gereken şeylerin tümünden aciz olduğunda kefaret onun zimmetinde bir borç olarak kalır. Bu hükme itiraz olarak şu ileri sürülebilir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) Ramazan gününde cinsel ilişkide bulunarak kefareti yüklenen, ancak bunu yerine getirmekten aciz olan kimseye kefareti daha sonra yerine getirmesini emretmemiştir.” Beyanın, ihtiyaç anına –yani bu meselede kişinin kefareti yerine getirebileceği zamana- kadar geciktirilmesi caizdir.⁹²

25. Kural

*Dinde [nasslarda] yer alan, ancak dinde veya dilde bir sınır çizilmemiş olan şeylerde dış dünyadaki var olma durumu esas alınır.*⁹³

Nasslarda yer alan bir hükmün günlük hayat olaylarına uygulanabilmesi için nassta yer alan terim ve kavramların kesin ve net sınırlarını bilmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Nassta yer alan bir terimin anlamını belirlemede ilk olarak müracaat edilecek olan şey yine nasslardır. Şayet konu ile ilgili nasslarda herhangi bir açıklama yapılmamışsa dilde o terimin ne şekilde kullanıldığı esas alınır. Dilde de sözlük anlamı ve örf anlamı olmak üzere ikili bir kullanım şekli bulunmaktadır. Şayet dilde de terim ile ilgili bir tanım bulunmuyorsa o takdirde ne yapılacaktır? Bu durumda söz konusu terimin dış dünyada ne şekilde gerçekleştiği, bir başka deyişle tecrübe esas alınacaktır. Bunu bir usul kuralı olarak kabul etmemizi gerektiren şey, nassların yorumuna ilişkin bir kural olmasıdır. Şirbinî bu kurala yalnızca bir kere ve “kadının âdet görme yaşı” konusunda yer vermektedir.⁹⁴ Buna göre kadının en erken âdet görebileceği

91 Şirbinî, I, 480.

92 Şirbinî, II, 181.

93 (مَا وَرَدَ فِي الشَّرْعِ وَلَا ضَابِطٌ لَهُ شَرْعِيٌّ وَلَا لَعْوِيٌّ يُتَّبَعُ فِيهِ الْوُجُودُ)

94 *Tuhfe*'de yer almayan bu kural *Nihâye*'de bir yerde (I, 324) geçmektedir.

yaş dokuz yaşıdır. Dinde âdet görmeye birtakım hükümler bağlanmış, ancak âdetin ne zaman başladığı konusunda nasslarda veya dilde bir kural söz konusu olmamıştır. Bu durumda yapılması gereken şey dış dünyadaki tecrübeyi esas almaktır. Dış dünyada ise kızların en erken dokuz yaşında âdet gördüğü tespit edildiğinden hüküm de bu şekilde belirlenmiştir.⁹⁵

D. İctihada İlişkin Usul Kuralları

Muğni'l-muhtâc'da icthad konularına ilişkin iki kurala yer verilmektedir. *İctihad* sözcüğünün furû fıkıh kitaplarındaki kullanım alanı, kelimenin usuldeki terim anlamından daha geniş olup, delil ve emarelere bakarak sonuca gitme anlamını da içermektedir.

26. Kural

*İctihad icthadla nakzedilmez.*⁹⁶

Şâfiîlerin usul ve furû kurallarını derleyen en önde gelen çalışmalardan biri olan, Suyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde bu usul kuralı "sayısız fıkıh meselesinin kendisinden çıkarıldığı küllî kurallar" başlığını taşıyan ikinci bölümün ilk kuralı olarak zikredilmektedir.⁹⁷

Bu kural, eserde üç yerde geçmekte olup bunların ikisi ibadet konusuyla ilgilidir.⁹⁸

a. Kuralın ilk olarak geçtiği yer abdest ve teyemmüm konusudur.

Bir kimsenin yanında birinin necis olduğu bilinen iki su bulunsa, kişi hangisinin temiz olduğunu belirleme konusunda icthadda (inceleme araştırmada) bulunur, necis olduğuna kanaat getirdiği suyu da döker. Şayet kişi bu suyu dökmese, diğer vakitte ise icthadı değişse ikinci icthadına göre amel etmez, teyemmüm yapar. Çünkü icthad icthadı nakzetmez.⁹⁹

b. Kuralın ikinci olarak geçtiği yer kıblenin belirlenmesi konusudur. Kıbleden uzakta olan bir kimse icthadda bulunmak suretiyle bir yöne dönerek namazını kılsa, sonraki namaz vaktinde icthadı değişse ikinci icthadına göre amel eder, ilk kıldığı namazı kaza etmez; çünkü icthad icthadı nakzetmez.¹⁰⁰

95 Şirbîni, I, 278.

96 (الإِجْتِهَادُ لَا يَنْقُضُ بِالِاجْتِهَادِ)

97 Suyûtî, s. 137-142.

98 Bu kural *Tuhfe*'de (I, 505) ve *Nihâye*'de (I, 447) birer kere geçmektedir.

99 Şirbîni, I, 134.

100 Şirbîni, I, 339.

27. Kural

*Müctehid, başka bir müctehidi taklid edemez.*¹⁰¹

Bu kural iki yerde geçmektedir:¹⁰²

- a. Kişi namaz vaktinin girdiğini kendi ictihadıyla (inceleme ve araştırmasıyla) belirlediğinde namaz vaktinin girdiğini güvenilir bir kimse bir bilgiye dayalı olarak verirse kendi ictihadını bırakıp bunu kabul etmesi gerekir. Ancak kesin bir bilgi değil de ictihada dayalı olarak bu bilgiyi verirse bunu kabul edemez; çünkü müctehid müctehidi taklid edemez.¹⁰³
- b. Bir kimse kible yönü konusunda kendisi kesin bir bilgiye sahip değilse ve bu yönü bir bilgiye dayalı olarak bilen bir şahıs da yok ise ictihada bulunarak kible yönünü belirlemeye çalışır. Kendisi bir yönü belirledikten sonra başka bir kimsenin ictihadını taklid etmesi haram olur.¹⁰⁴

Sonuç ve Değerlendirme

Furû kitaplarının usul kurallarına ne sıklıkta ve hangi bağlamda yer verdiği ve bu konuda mezheplerin meseleye yaklaşımları konusu hem usul hem de furû bakımından önemli sonuçları olan bir konudur. Biz bu çalışmamızda Şâfiî mezhebini temsil gücü olan *Muğni'l-muhtâc* adlı eseri merkeze almak suretiyle bu soruya cevap aradık. Ayrıca çalışmamızın Şâfiîlikle ilgili iddiasının sağlam bir temele oturabilmesi amacıyla Şâfiî mezhebinde *el-Minhâc*'in diğer önemli şerhleri olan *Tuhfetü'l-muhtâc* ve *Nihâyetü'l-muhtâc* adlı eserde de bu kuralların yer alıp almadığını ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışmamızda ulaştığımız sonuçları şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

1. *Muğni'l-muhtâc*'in ibadet bölümleri dikkate alındığında 27 usul kuralına yer verildiği görülmektedir. Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserine yazılan şerhler arasında öne çıkan üç şerh içinden usul kurallarına en çok yer vereni Şirbîni'nin *Muğni'l-muhtâc* adlı eseridir. Onu Şihâbeddin er-Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc*'i takip ederken son sırada İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfetü'l-muhtâc* adlı eseri gelmektedir.

101 (الْمُجْتَهِدُ لَا يُقَلِّدُ مُجْتَهِدًا)

102 *Tuhfe*'de yer almayan bu kural *Nihâye*'de bir defa (I, 499) geçmektedir.

103 Şirbîni, I, 307.

104 Şirbîni, I, 337.

2. *Muğni'l-muhtac*'da yer verilen usul kurallarının büyük çoğunluğu taharet ve namaz konusu ile ilgilidir. Oruç konusu ile ilgili iki usul kuralına, hac konusu ile ilgili bir usul kuralına yer verilmektedir. Yine eserde taharet bölümünde yer verilen usul kuralı, daha sonraki ibadetler bölümüyle ilgili olsa bile bir daha kolay kolay tekrar edilmemektedir.
3. *Muğni'l-muhtac*'da yer verilen usul kurallarının çoğu yalnızca bir defa geçmektedir. Kimi usul kuralları iki defa geçmekte, üç defa geçen usul kuralı ise çok azınlıkta bulunmaktadır.
4. Mütetekellimîn usul eserlerinde ve özellikle de Şâfiî müelliflerce yazılmış usul eserlerinde furû fıkıh meselelerine çok az yer verildiği, buna karşılık *fukaha mesleği/Hanefî mesleği* denilen yöntemle yazılan usul eserlerinde ise furû konularına çok sık yer verildiği bilinmektedir.¹⁰⁵ Şâfiîlerin usulde furûya az yer vermelerine mukâbil furû eserlerinde de usule az yer verdikleri görülmektedir.
5. Şâfiî usul eserlerinde furû örneklere az yer verilmesi, furû kitaplarında da usul kurallarına az yer verilmesi, muhtemelen usul-furû birlikteliğini vurgulamaya yönelik olarak başka bir takım eserler yazma ve alt ilim dalları tesis etme sonucuna yol açmıştır. Bu durum, *tahrîcü'l-furû*, *el-eşbâh ve'n-nezâir* vb. gibi alanlardaki eserlerin çoğunlukla niçin Şâfiî müellifler tarafından yazıldığını da ortaya koymaktadır.
6. Şâfiî mezhebinde gerek İmam Şâfiî'nin *kavl-i kadîm ve kavl-i cedîdi* arasında, gerekse *ashab-ı vüçûh* denilen âlimlerin İmam Şâfiî'den bir görüş nakledilmeyen konularda yaptıkları ictehadlar arası tercihlerde usul kuralları yerine genellikle rivayet malzemesine başvurulduğu görülmektedir.
7. Bu makalede ibadetler alanında yapmaya çalıştığımız mukayesenin muamelat alanında da ve başka eserler ve ekoller bazında da gerçekleştirilmesi gerekir. Böylece burada ileri sürdüğümüz görüşlerin doğrulanması veya yanlışlanması mümkün olabilecektir.

105 Abdülvehhab İbrahim Ebû Süleyman, *el-Fikru'l-usûlî* (Mekke: Dâru's-şurûk, 1983), s. 456-457.

Abstract

The practice of usûl-i fiqh rules on the praying chapters of the books of Shâfiî ehole: The commentaries of *al-Minhâj*

The usûl-i fiqh literature has two different writing methods in the first period as “the method of al-fuqahâ” and “the method of al-mutakallimîn”. The method of al-fuqahâ is known with regard to al-Hanafîs and considered as giving a great place to the furû problems yet the method of al-mutakallimîn is known with regard of al-Shâfiîtis and considered as giving a very little place to the furû problems. It is necessary to obtain that this methods are effective or not samely on the literature of furû fiqh. In this article we tried to study how the usul rules are used in furû literature within the three famous commentaries of al-Nawawî’s *al-Minhâc* in the Shâfiî ehole.

Keywords: Usûl, Fiqh, Hanafi, Shâfiî, Fuqahâ, Praying.